

INDEX

II

HISTORIAZ - De Historia

20. Foruak gogoan	93
21. Foruen arrazoia historian zehar	95
22. Herri erakundeak foruen garaian	99
23. Euskal berdintasuna	104
24. Matxinada	107
25. Azkoitiko "Zalduntxoak" eta beren lana	111
26. Bakaillau bidean	114
27. Plaentziako fabrikaren laurehun urteburuan. Suzko armen lehen berriak	118
28. Sagarra eta sagardoa noiztik?	120

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

Foruak atzera, gure berriz, bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

... Gure berriz, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

II

HISTORIAZ

De Historia

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

... Era horretan, jakinarazten gaitu berriro Foruak berriz gogoan izateko, gure bizirik chubetika iragotzen jarraitzen baita guretzat ere, bizi izateko beti zira. Guren balioak ere bizi izateko bideak dira eta horietatik guretzat bide praktikak bide gogorak dira gogor horietatik guretzat. Berriro ere horietatik guretzat bizi izateko bideak dira. Bizi izateko bideak, bizi izateko bideak, bizi izateko bideak.

FORUAK GOGOAN

Ezta batere harritzekoa gure herrian Foruak hain gogoan izatea, gure herria ehundaka urteetan foruen bidez gobernaturik bizi izan bai zen. Gizon bakoitzak bere izateaz arrazoi bidez eta bizitzaren usarioan edo praxisean bere gogoia bere gisara lantzen duen erara, herriak ere horrela lantzen bai dute beren izate era. Eta gure herriaren izatea, hein handi batean, foruetan oinarritzen zen.

Foruen araueraz, gure herriak, bere soberania eta autonomia zituen. Hau da, bere buruaren jabe zen.

Etzi beteko dira ehun urte herriak foruak galdu zituenetik. Foruekin batean galdu zituen bere eskubideak eta geroztik bere nortasuna ere galtzen ari da. Baina, bestalde, gure herriak herri gisa ez du izan bakerik foruak galdu zituenetik. Galera horretatik sortu bai ziren abertzale mugimenduak, herriaren askatasuna edo autonomiaren eskariz.

Gure herriak Foruak gogoan dituela, bizi agertuko zaigu ondoko egunetan. Bihar bertan Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País elkartekoak Azkoitiko Insausti etxean bilduko dira oraintsu egina duten eskaria berritzeko. Hau da, Euskal Herriari Foruak berriz itzultzeko eskaria. Eta, etzi, Bergarako Kontzejuak zenbait agerpenen bidez azalduko du bere nahia eta beren asmoarekin bat datozen zenbait kontzeju eta elkarte ere han izango dira.

Batzuk gauza handitzat 1937an galerazi zuten "Concierto Económico" zelakoa eskatzen duten artean (foruen hondakina besterik ez zena), beste batzuk gaiaren harira lehenago lotu dira foruak edo beren ordeko autonomia eskatuaz. Eskari honen aurrenean eta buru, Bergarako Kontzejua izan da.

Bergarak bazuen holako zorra. Foruen sinbolorik ezagunena Gernika bada ere, Bergaran traizionatu ziren foruak (ez Bergarren partetik, noski). Lehen karlisten gerratea Bergarako besarkada harekin bukatu zen, Esparterok foruak errespetatzea aginduaz. Horregatik zen "convenio de Vergara", ez baketzea, baizik elkar-hartzea. Bainak hitzak hitz, hitz zuriak agintarienak, gero makur jokatuaz herria zapaldu. Geroztik gure artean ez dugu izan bakerik. Foruak, zein autonomia, indarrez kenduak izan ziren. Ezer eman, plebisizitoz, hauteskunder, eman izan dute (ez eman baizik bertatik irabazi), baina kentzeko herriarekin kontaktu gabe. Hola izan da gure herriaren historia tristea.

Historia tristea, baina ez eztabaidatu gabea. Liberalak heurak ez ote ziren izan Bergaran Esparterok eman zuen hitza betetzeko ondoko urteetan borroka egin zutenak? Izan ere nork espero zezakean hola orok? Sanchez Silva zenak hain maltzurki muntatu zituen deseginezko bideen

kontra ez ahal ziren altxatu gure orduango liberalak ere? Hala dakus "Discusión sobre los Fueros" (Tolosa, 1864) liburuak.

Geroztik anitz literatura egin da forueri buruz. Ikusi besterik ez dugu egunotan gure argitaldariaik nola ari diren gai honi buruzko liburuak kaleratzen. Hauetako azkena gaur bertan izanen dugu, arratsaldeko 8retan Dr. Camino deritzan bibliotekan, Federiko Zabalak gertatu duen "De los fueros a los estatutos" izenekoa. Federikoren lan guziak bezala, hau ere interes handikoa izango dela iduritzen zaigu. Holakoa baita gai hauetan egilearen jakituria.

Baina foruen galera zergatik, noiz eta zelan jakin nahi duenarentzat Idoia Estornés Zubizarretaren "Carlismo y abolición foral" liburu argitara berria dugu hoberenetakoa.

Esan dugunez, gai honi buruz hain literatura ugaria zabalduenez, liburuen egileak soilik emango bagenitu, zerrenda luzea beteko genuke, eta denak aipatu ezinezkoa da.

Lehenengoetako lana eta historia aldetik begiraturik hoberenetakoa, puntu askotan geroztiko ikerketak zenbait zuzenketa eskatzen badute ere, Marichalar eta Manrique jaunek egin zuten lan hura dugu "Historia de la Legislación" delakoa.

Foruen kontra hitz egiteko orduan arinkeria asko erabili da. Batzuen ustez pribilegioak omen dira. Baina, pribilegioak berez onak direnez, pribilegio hoiek dituenei errespetatu eta ez dituenei ematea litzaiguke bidezkoena. Gaztelaniak berak nahi baldin baditu ere, zergatik ez eman? Felix Huarte Nafarroako Foru diputazioaren lehendakari izan zenak zion bezala, norbait Nafarren foruen kontra irtetzen zelarik, "Hay que navarrizar a España". Ateraldi hau ez ote da ba beste "Mal de muchos..." baino hobea?

Baina beste arrazoirik ere bada. Historiaren arrazoia. Gaztelako erregeak zergatik guri pribilegio horiek? Zergatik gure herriari bere berea zuen Gaztelaniari eman ez ziona? Nola daiteke herbestekoei pribilegioak opa eta etxekoei ez? Ah! Hor dago hauzia. Gure herriak aintzinatik zuen bere buruaren jabetza, bere independentzia; bere lege zaharrekin errespetatzea izan baizen erregeri pakto bidez lotzen zen tratua. Hori gabe ez zuen erregerekin loturik egoteko arrazoirik, eta gutiago Gaztelaniakin.

Los pueblos lograron sus fundamentos básicos al proyectar y elaborar desde su interior sus anhelos de cara a la realidad en los largos

procesos de la vida colectiva. Y el nuestro se asentó durante centurias en los fueros.

El día 21 de los corrientes se cumplirá el centenario de la abolición foral y ello será motivo para una serie de actos y manifestaciones orientadas a la reimplantación foral o en su equivalencia la autonomía. Mañana mismo, en el palacio de Insausti, de Azcoitia, la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País celebra un acto de ratificación de un acuerdo tomado por dicha corporación en petición de la restauración foral. Pasado mañana, varios ayuntamientos guipuzcoanos se adherirán a los actos organizados por el Ilmo. Ayuntamiento de Vergara, en este mismo sentido. No en vano fue el primer ayuntamiento que levantó la voz, en petición formal, en contra de la ley derogatoria que ahora se cumplen cien años.

Los fueros suponían la soberanía o autonomía del pueblo vasco. En torno a la materia existe abundante literatura, y no seré yo quien pretenda resumir su sentido y contenido en un breve artículo. Existen abundantes libros sobre el tema, y aún así, el hecho más sobresaliente del presente año son las numerosas publicaciones que van dando a la luz nuestra casas editoras. La última de las mismas es la que hoy a las 8 de la tarde será presentada en la Biblioteca Dr. Camino (calle 31 de Agosto, 36), en San Sebastián. "De los fueros a los estatutos", de Federico Zavala. Cuando todavía es reciente la documentada obra de Idoia Estornés Zubizarreta que trata de las motivaciones que ocasionaron la pérdida foral, "Carlismo y abolición foral".

Este privilegio, como tal privilegio, era la condición por la que nuestras provincias se unían a la corona de Castilla. Una especie de pacto, que fue abolido en contra de la voluntad del propio pueblo vasco, dejando nefastas consecuencias en lo histórico-político. No era para menos la pérdida de la relativa independencia que suponían los Fueros.

1976-VII-19.

FORUEN ARRAZOIA HISTORIAN ZEHAR

Lehenguneko artikulua onduz, galdera asko izan ditut, foruak noiztik eta zer zirenari buruz.

Gure herriak, hizkuntzaren ondorengo duen berezitasunik handiena, foruak dira noski. Foruak, idatzirik ezagutu ditugunak, aintzina-

goko lege zaharragoetan oinarriturik zeuden, Erdi-aroan ahoz aho gorde zirenetan. Beren historia idatzia geroagokoa dugu.

1200. urtean Gaztelako erregeak Araba hartu zuen, ordurarte Nafarroako erresuman zegoena. Gainera, menperatze hau Gasteiz zazpi ilabetez hesipean eduki ondorean gertatu zen. Eta Arabaren ondorean Gipuzkoa ere Gaztelaniako erregearen menpeko bihurtu zen. Menperatua izan zen ala gipuzkoarrak beren borondatez elkartu ziren, historiagi-leak anitz eztabaidatua izan da. Gure historiaren une hau onduen adiarazten duena F. Arozena izanen da, "Guipúzcoa en la Historia" lanean.

Nik nere aldetik ez diot garrantzi gehiegirik ematen. Historiaren une hartan zer gertatu zen zehatz mehatz jakitea baino egia handiagoa eta zentzuzkoagoa, foruen agerpena da. Errege eta Gipuzkoaren artean Foruaren lege berezia jartzen da tratutzat, hemen lehendik ziren ohitura eta arauak errespetatuz.

Kondizio honekin, feudalismoa indartsu zen garai hartan, erregeak hain berea zuen Gaztelaniari opa ez zion eskubidea onhartu zuen. Izatez, Gipuzkoako Fuero idatzia geroagokoa dugu, 1397an idatzia, baina lehengo ohitura eta usarioetan oinarritua. Hain zuzen, erregeren onhartzeagatik idatzi bai zen. Arabakoa lehenago idatzi zen, 1332an, bertako kofradien araueraz eta honegatik ez da Gipuzkoakoaren berdina.

Bizkaiko Fuero zaharra, 1452an ipini zen idatzirik. Baina hau ez zen erregearekin pakto edo antzerako elkarrarteko tratuan sartzeko, ez. Bizkaitarrak beren independentzia osoaren jabe ziren artean egina. Honegatik, gauza askotan berdintsua bada ere, bere berea zuen Bizkaiak Fueroa. Honegatik da "derecho privado" horietakoa. Bere sarreran ikusten denez, "que, eran de albedrío y no estaban escritos". Beraz, ez ziren erregeak edo bestek emanak, baizik herriak berak sortuak.

Askok Nafarroa apartatu nahi izan dute, historia desberdina duela eta. Baina foru kontuan, probintzia bakoitzak du historia desberdina, eta ez Nafarroak bakarrik. Kontu honetan, Nafarroa beste probintzietatik bereiztea 1841. urtetik honerakoa da.

Bizkaia, bere eskubide bereziarekin, beren jaunaren bidez jo zuen Gaztelako erregeengana. Baina Nafarroa, ez ahaztu, indarrez bortxatua izan zela. Nafarroa 1512an Duque de Alba-k konkistatua izan zen, errege Katoliko-aren zerbitzuan eta 1515ean Gaztelako koroiazen azpian jarri zuen, Birrei erara eta bertako erresuma lurrez eta legez errespetatuaz. 1528an, mugazandiko Euskal Herria (seigarren Merindadea zen Baxe-Nabarrerekin) bertan behera utzi zuen defenditu ezinik. Geroago, Nafarroako Enrike III.nak Frantsiako erregetza hartu zuen, eta honela

gelditu zen Frantsiari lotua, Uztaritzeko Biltzarra, Errepublikak desegin arte.

Geroztik, historian zehar, lau probintziok elkarturik defenditu zituzten beren foruak, Isabel II.aren garaira arte. Beraz, joan zen mendera arte. 1839ko urriaren 25ean galerazi arte.

184lean gobernuak pakto gisa jarri zuen legea Nafarroak onartu zuen eta gure egunok arte honen araura etorri da, baina gainerako probintziak ez zuten onartu lege hura. Hau da elkarren arteko diferentzia. Euskal Herria zatitzea komeni zaienak hortik hartu dituzte beren argudioak, baina kontu honetan probintzia bakoitzak du historia desberdina, eta ez Nafarroak bakarrik. Honegatik, zatiketarik nahi ez dutenek elkartasunean ikusten dute eskubideak gordetzeko era bakarra.

Lau probintziak, eta berdin mugazandik zatiturik gelditu ziren hirurak, etnia berdinekoak ditugu. Elkarren arteko bereizkuntzarik handiena, oraindik orain, Nafarroaren barnean da, ifarraldetik hegoaldera dagoen desberdintasuna, baina ez ifarraldetik beste probintzietara. Oroi erromatarrentzat oraingo nafarrak zirela "Vascones", eta gure "vascongado" izatea (arrotzen hizkuntzaz, jakina) hortik datorrela. Hau da, gu ez ginen "vascongados" izango Nafarroagatik izan ez balitz.

Gora behera hauek zehatz aztertu nahi dituenak, ikus Auñamendi argitaldaria emanak dituen "Historia y Fueros del País Vasco" hiru tomoak, lehena Marichalar eta Manrique-rena eta bigarrena eta hirugarrena Pedro de Madrazo-renak. Eta argitaldari berak, foruen galerari buruz, lehengunean aipatu genuen Idoia Estornés Zubizarretaren lana, "Carlismo y abolición foral" eta J. M. de Angulo-ren "La abolición de los Fueros e instituciones Vascongadas".

Gipuzkoako foruen historiari, gaur salgai dugun hoberenetako bat A. Cillán Apalategirena dugu "La foralidad guipuzcoana", bereziki probintziakoari soilik begiraturik.

Fuero hoiek, lege aldetik begiraturik, lege guziaz bezala, jakina da gaurkotu beharrezkoak direna. Baina foruak duten ikaspiderik onena, gaur oraindik bete beharrezko iduritzen zaiguna, herriaren nortasuna da, herriaren eskubidea edo soberania, izanditekean demokraziarik zabalean. Esanak esan, Euskal Herriak bere historian gizonari eskaini dion eskubiderik eta nortasunik jatorrena, ingelesak heurak "Habeas Corpus" (1679) gizonari eskubidez eman ziena baino lehenagokoa. Honegatik, oso interesantea iduritzen zaigu duela urte guti Adrian Zelaiak argitaratu zuen "El Derecho foral de Vizcaya en la actualidad", Bizkaiko foruak berez zer ziren eta hauek ONU-ren 1948ko eskubideekin konparatuaz.

Egia esan, foruak ezagutu ondorean, ametsezkoa iduritzen zaigu bertan nabari den demokrata jokabidea.

La legislación foral se asienta sobre los usos y costumbres de la antigüedad, según reza al ser ésta escrita.

En 1200 Castilla ocupó Alava, separándola de Navarra, tras el largo asedio que puso a Vitoria. A continuación, Guipúzcoa se adhiere al rey de Castilla. Mucho se ha discutido si hubo un entendimiento pacífico o fue una condición algo forzada. A este respecto puede ser válida la versión de F. Arocena en "Guipúzcoa en la Historia". Pero el hecho más importante, es la presencia del derecho foral de los guipuzcoanos, a pesar de que no se pusiera por escrito hasta 1397, como condición entre el rey y el pueblo.

Se insiste demasiado en que Navarra tiene una historia distinta, cuando en realidad, no sólo Navarra sino, cada una de las provincias vascas tiene su propia historia. Pero en el transcurso de la misma han luchado juntas, como juntas nacieron a la historia como partes integrantes a la corona de Navarra.

Quizás la historia más distinta la tiene Vizcaya con su señorío y su derecho privado. Es decir, en el caso de Vizcaya, el fuero no proviene de un convenio entre el rey y la provincia. Vizcaya disponía de sus propias leyes desde que gozaba de su independencia con su señorío. Y que el rey de Castilla tuvo que aceptarlas para su adhesión.

Navarra fue conquistada en 1512 por el Duque de Alba, al servicio de Fernando el Católico, y fue incorporada a la corona de Castilla en 1515, haciéndose esta incorporación "por vía de unión eqüe-principal, reteniendo cada una su naturaleza antigua, así como en leyes como en territorio y gobierno". A partir de entonces fue gobernada por virreyes. En 1528 abandonó la Navarra de Ultrapuertos (con su sexta Merindad) por dificultades de defenderla.

La autonomía legislativa de las cuatro provincias duró hasta la ley de 25 de octubre de 1839. Navarra aceptó la Ley Paccionada de 1841, pero no así las demás provincias. Tras largos litigios, vino la abolición total para las tres provincias el 21 de julio de 1876, en contra de la voluntad del pueblo y sus representantes.

Sabemos que muchas partes de las leyes forales quedaron muy anticuadas, pero lo que no se les podía negar era su sentido democrático y la soberanía de nuestro pueblo. Su independencia histórica y su valor legislativo vistos desde la época actual fueron bien estudiados por Adrián Celaya en su "El Derecho foral de Vizcaya en la actualidad" (Bilbao, 1970).

1976-VII-26.

HERRI ERAKUNDEAK FORUEN GARAIAN

Marichalar eta Manrique-k penaz zioten beren liburu ezagugarri hartan, "Historia de la Legislación. Fuero de Navarra, Vizcaya, Guipúzcoa y Alava" (Madrid, 1868) deritzanaren bigarren argitalpenaren 373garren orrialdean, Foruak, zoritxarrez, ezer guti zekartela herrien erakundeari buruzkorik; baina geroztik eginak diren bilketeri eta estudioei esker, gaur egun nahikoa ondo ezagutzen dira gure herriak zituzten erakundeak. Eta hauek zuten garrantzia ondo ulertu ezik ezta posible herriaren eskubideaz sakonki ulertzerik. Hemen aurkitzen bait da herri eskubideen giltza, soberania osoa zertan zen.

Herriz herri eginak diren monografiatan maiz jaso dira tokian toki herriak zituen erakundeak. Adibidez, Gregorio Mujikak estudio bikaina eman zuen "Monografía Histórica de Eibar" (1910) liburuan, eta holako laneri esker osatu ahal izan da herri edo hiriena ikuspegi orokorrez. Hontaz, Karmelo Etxegarayren "Compendio de las Instituciones Forales de Guipúzcoa" (1924) liburuko bosgarren kapitulua dugu noski gure probintziari dagokion lanik onena. Bestalde, Bizkaiari dagokion aldetik, Gregorio Monrealen lan ederra dugu, "Las Instituciones Públicas del Señorío de Vizcaya" (1974) izenekoak. Bi lanok ongi beteko zuten Marichalar eta Manrique zirenen gogoak, bai noski. Ez ordea foruei, zer diran ere begiratu gabe kontra egiteko gertu daudenei. Egun hoietan, Foruen galeraren ehun urte muga delata, argi ikusi dugu zeinek nolako alderditik ezagutzen dituzten foruak, zeinek maite duen eta zeinek gorroto.

Herriko erakundeetatik ohartuko gara kontzeju edo udaletxeak, Diputazioa zein probintziako Batzarrak —hitz batean, erakunde nagusien administrazioa— behetik gora nola antolatzen zen. Batzarretako ordezkariak herriko kontzejuak izendatuak izaten ziren, Batzarrak urtero Diputazioko zuzendariak hautatzen zituen eta hemendik eginkizunak eta erabakiak eman. Kontzejuko agintariak berriz, herriko familia guzien ordezkariak urteroko batzarrean hautatzen zituzten, hiri bereko antolamenetarako eta Batzarretara herriko ordezkariak eramateko.

Herri guziak ez zituzten erakunde berdinak, herri guzien izakera ere berdina ez zenez. Karguak edukitzeko adin heldukoa, herriko semea, aitonenseme eta konduta onekoa behar zuen izan. Herri batzuetan millarren jabe zena eskatzen zen. Lasai esan genezake, nornahik zuela kargutzarako ahalmena, bertako semeen artean noblezazko berdintasunaren jabe zirelako. Baina euskal berdintasun hontaz urrengo artikuluan arituko gara.

Herri erakundeak heurak ere xeheki ezagutu nahi dituenak arestian aipatu ditudan K. Etxegaray eta G. Monrealen liburuetara jo beharko du.

Herri erakundea bere funtsean zer zen jakiteko, laburki bederen, herri soil batean mugatuko naiz: Eibar, adibidez.

Erdi-aroa Markinak Merindadearen goi aldeko Elizaurre (Anteiglesia) edo Unibertsitatea besterik ez zen eta kontzeju irekian egiten zituzten beren batzarrak. "Carta-puebla", hiribildu bezala eraikitzeko, 1346an lortu zuen eta honegatik erregeri urtean etxe bakoitzeko 2 sueldo (errial) eman beharra zuen, zerga gisa. Eta herriko Ordenanza arautegia lehenagoko ohitura zaharretan oinarritzen zen.

Lehen lehenik, batzar irekian, familia bakoitzak bere ordezkaria zuen, eta Alkatea hautezkundez hautatzeko eskubidea. Hiribildua (villa) eta hauzo, errebal eta baserri guziak hartzen zuten parte. XV. mendean sartzean, 1409an, kontzeju bat osatzen zuten, Alkate eta gainerako ofizialekin. Baina oraindik batzar irekia zen. 1493 eta 1498an, agiritan azaltzen denez, batzar tokia "*cerca de la casa de Ibarra de suso*" zen eta han batzartu ziren "*el concejo, alcalde, fiel, jurado, regidores e omes buenos de la villa de Sant Andres de Ehibar*". Toki hau, herritik Ibarra goikora zijoan errege-bidean zen. Nere ustez orduko errebalean (gaurko Mari-Anjela kalean).

Herri erakundea eta agintariak izendatzeko era, pentsa genezaken Demokrazia sistemarik zabalenean eramaten zen. Hasteko, herri barrua eta herritik kanporakoa (herri barrua, herri-bildua esan nahi da) hauzoz eta etxez, kalez eta kofradiaz hautezkunde tokiz (distrito electoral) antolatua zen. Herri barruan hiru talde egiten ziren: Barrenkale, Elgetakale eta Txuriokale, gainerako kale eta etxeak hoietara bildurik; eta kofradiak beste hiru baillaratan zatitzen ziren: Soraen, Akondia eta Arexita, errebala eta gainerako hauzo eta baserriak hoietara bildurik. Hauteskunde berdintsu bat eramateko honelako zatiketa egiten zenez, Errebala, Arragoeta eta Untzaga-Isasi hauzoak nekazarien aldera sartuaz, Eibar, urbanismo aldetik, nekazaritzaren partekoa baino jendetza gehiagokoa zala agertzen zaigu. Hau da, XVI. mendearen azkenaldirako burdin-langintzak eta merkatalgoak laboraritzari gaina hartua zuela adiarazten digu.

Eibarrek, 1600. urterako kontzeju-etxea zuen, eta urte honetako hauteskundeak ondo ezagutzen ditugu, G. Mujikak bere liburuan jaso zituenez. Hauteskunde horiek, irailaren 29an, San Migel egunez, urtero egiten ziren. Kanpai hotsera, herritar guziak biltzen ziren, eta guziak esateaz, aitonenseme zirela esan beharrik ez dago. Herriko Ordenanzen eta ohitura zaharren araura, Alkate, Sindiko, prokuradoreak eta gainerako ofizialak hautatzen ziren.

Egilea, Gernikako arbolaren aurrean (1958).

Alkatetzarako, urte batean herri barrukoa behar zuen izan, eta beste urtean kofradiaren batekoa. Alkatea ezinezkoa zen urte bat baino gehiagorako hautatzea, eta gainera, behin izendatzen zenak ondoko lau urteetan ezin zuen herrian kargurik eduki. Baina ez hori bakarrik. Txandaka honetan, kalekoak kofradiakoa izendatzen zuten, eta urrengo urtean kofradiakoa kalekoa. Hautatu beharrezkoak hiru izaten ziren, urte batean hiru kofradiak hiru kaleetatik bana, eta urrengo urtean hiru kaleetakoak hiru kofradietatik bana. Botuetara joaz hautaturik izaten ziren hiruren izenak, hiru txarteletan idatziaz pegarra batean nahasturik sartzen ziren, eta zortzi urte bete gabeko mutiko batek pegarratik txarteletariko bat atera behar zuen, eta txartel horretan agertzen zen izena jartzen zen herriko agintari. Beraz, era honetara ez zegoen ezertariko tranpa edo azpikeririk egiterik.

Alkate izendatuak bere ondorengo alkate-ordezkoa izendatzeko eskubidea zuen, eta baita ere zenbait errejidore (orduko kontzejalak). Eta kargudunok San Andresko parrokiari zin egiten zuten.

Ordenanza arautegiak aldatzerik ez zegoen, urteroko batzar nagusi horretan herri guziaren artean erabaki ezik. Eta aldakuntzarik egitekotan ere, gertakizunen esperientziak erakusten zuen araura izaten zen.

Inguruko herrietan ere Eibarko antzera jokaten zen. Plaentzia-koan millaredunak agertzen dira, baina Elgetan ez zen holakorik eta Eibarkotik hurbila dugu, "Elgueta con Anguiozar y Ubera" (1975) nere liburuan aztertu nuenez.

Euskal foruak, gure herrian hain errotuak, behar bada beren hastapenean erromatarrengandik hartuak izango dira, baina hemen bertan ondo landuak eta sustraituak. Europako mendebaldean feudalismoa hain indartsu zegoen garai hartan gure herriak ederki jakin zuen demokraziaz baliaturik jokaten. Ondo erakutsi zuen erromanizatu gabe ere zibilizazioz bizitzen. C. Sánchez-Albornoz-ek behar bezala ezagutu bazituen, gure herria Galaico-Astur bezain ongi ezagutu bazuen, hainbeste arinkeria esan gabe geldituko zen. Zibilizatzeko latinaren bidez erromanizatzea beharrezkoa bazen, nik ez dakit zergatik duen bere deituraz Albornoz, zeren horrela balitz Tunika behar zuen izan.

Cadiz-ko Konstituzioak (1812) gauzon asko ekarri zuen, batez ere Inkizizio Santu harekin bukatzea eta besterik "Habeas Corpus" onartzea. Baina guzia berdindu beharrez zekarren indarra ez zen herri denentzat berdina eta hobea. Herrientzako Ordenanza berriak, oraindik feudalismoan zeudenentzat oso onak ziren, baina ez hemen lehendik zirenen bezain demokratikoak. Harritzekoa da, orain bezala orduan ere, kanpotik datorren ideiarri hainbeste beldur izanik, bertako hobea ezagutu gabe kanpoko txarragoa goitik behera aginduz eta beharturik sartzea.

Geroztik, gure herrietan, alkateak urte gehiegi irauntzen dute, urte askoren buruan aldatu gabe, eta maiz herriak hautatu gabe.

Gure herri erakunde demokratikoak ere zibilizazioaren izenean suntsitu beharra ote zegoen?

Marichalar y Manrique, en su "Historia de la Legislación" (1868), se lamentaban porque el Fuero general no era tan explícito en lo relativo al sistema municipal, ya que nada nos dicen acerca de la organización de los ayuntamientos, omisión que les era común tanto al fuero guipuzcoano como al vizcaíno.

Recopilaciones posteriores han mostrado los modos de gobernar los municipios vascos. Una descripción bastante completa la hizo C. de Echegaray en el capítulo quinto de su obra "Compendio de las Instituciones Forales de Guipúzcoa" (1924), más en el "Epítome" a la misma obra, y G. Monreal en el magnífico y voluminoso estudio "Las Instituciones Públicas del Señorío de Vizcaya" (1974). Muchas monografías de localidades guipuzcoanas han contribuido en la recopilación y estudio de Ordenanzas de los Concejos. Cada uno de los ayuntamientos se regía por su propia carta u Ordenanza, y me sirve como ejemplo, en esta ocasión, el estudio realizado por Gregorio de Múgica al confeccionar la monografía de Eibar.

La familia era la base institucional, que anualmente elegía a sus gobernantes municipales. Y con representantes de municipios se formaban las Juntas Generales, y de la Juntas emanaba el nombramiento anual de la Diputación y las resoluciones que ésta había de ejecutar en toda la provincia.

La Constitución de Cádiz (1812) trajo consigo muchísimas ventajas progresistas, acabó con la Inquisición y aplicó el "Habeas Corpus" de los ingleses, con el consecuente avance sobre el antiguo régimen feudal que aún perduraba en algunas partes de la Península. Pero sin ningún género de duda fue un considerable retraso para la vida municipal la normativa de allí emanada, frente a los modos democráticos por los que se regían los municipios vascos. De estos debían de haber tomado el modelo; pero, desgraciadamente, éstos quedaron sin efecto con la abolición foral.

EUSKAL BERDINTASUNA

Historigileak hainbeste aipatu zuten “Euskal berdintasuna” ere forueri loturik zegoen kondizioetariko bat zen.

Aurreko artikuluetan probintzia bakoitzak zuen bere historia bereziaz zenbait argitasun emanez eta Gipuzkoari zeritzan partean herri kontzejuak zuten garrantzia agertu nituen, herriaren egituratik sortzen zen erakundez Batzar nagusiak oinarritzeko.

Hamaseigarren mendearen haseratik aurkitzen ditugun agiriak halan erakusten digute, hemengo semeak denak oro, aitonenseme zirela. Eta izate honek ematen zieten berdintasunezko eskubideak, noblezaren maila berdin batean, eta hau beharrezkoa zen bozen eskubidea eta karguetarako eskubidea edukitzeko. Berdintasun hau ere, noski, Gaztelako erregeak emana zen, foru “privilegio”ak bezala, euskaldunak kondizioz beharturik. Honegatik, behin eta berriz esango dugu, foruak herria eta erregearen artean jarritako kondizioak direla. Eta kondizio hoiek herriaren borondatez kontra kendu baziren, herriak ere ez du zertan obeditu, ez erregeri eta gutiago haren bendeko beste herri bati.

Espainiako liberal ezkertiarrek beti goraiatu dute Gaztelaniako komundadeen alde Padilla-k egin zuen iraultza (1520-21). Ezkertiarrek bezala demokraziaren alde agertzen diren gehienak ere bai. Baina, bestalde, jende bera da hemengo foruak atzerakoitzat hartzen dituenak, bai lehen eta bai orain. Baina noiz konturatuko ote dira foru horiek, herriaren indarrez eta diplomazia bidez lortuak zirenak, “comunero” haiek eskatzen zuten ber bera direla? Eta hauek aurrerakoiak baziren, gure foruak mende askori aurrea hartuak ziren. Ah, zenbat lan galgarri berena lortu beharrean besterena deseginez.

Elgetan, 1510. urteko Kontseju ordenantzak aurkitu nituen, eta han, ordurako denak ziren aitonen seme, denak zuten parte herriko erakundeetan. Agintariak hautatzeko, agindaritzarako eta gainerako lege guzien aurrean denak zituzten eskubide berdinak. Aldiz, Cervantes-en emaztearen herrian, Esquivas delakoan, “señorial” herri horietakoa izanarren ere, 1576an, berrehun eta berrogeitahamar familiatik hogeta hamazazpi soilik ziren aitonen seme tituludunak.

Badakigu gaur, tituluok ez dutela ezer balio, baina historiak ari garenez, historian zehar bere garrantzia izan du. Gure gurasoentzat gauzarik normalena zen eskubidezko berdintasun hau, eta honegatik behartuak eta ohituak zeuden demokraziaz jokatzin. Ehundaka urteetan honela ohi zutenek beren idiosinkrasia berezia sortu zuten. Gizaldirik gizaldi etorri zitzaigun ohituraren kutsapena daramagu eta nekeza zaigu obligazioak ditugun lekuan eskubiderik eza. Gure izakeran sartua dugu

besteen menpetasunean kontentagaitzak izate hori. Eta hala konprenitu nahi ez gaituenak ez gaitu maite, hitzez besterik badio ere.

Hitzeri jaramon egitekoak bagina, ekonomia hain makal dabilen garaian arreta hoberik izango zuen "joya lingüística de la Hispanidad" delakoak. Hitz hutsa, gezur hutsa.

Euskal berdintasuna izeneko liburu bat ere bada hor, berdintasun honen nondikakoa tautik ere ulertu ez duen egile batena. Hasteko, ez du ezagutu gai hontaz Karmelo Etxegarayk argitaratu zuen lanik hoberenetakoa bat, liburu hortan Karmelo zenak asto beltzarenak jaso baditu ere. "Investigaciones Históricas referentes a Guipúzcoa" (1893) liburuaren lehen kapitulua du euskal noblezaren berdintasunari buruzkoa. Nobleza diot, eta ez aberastasuna. Garai haiei begira gaizki erabilia da "oligarquía" hitza ere, bestelako zentzua duelako. Honegatik, hau ere hitz hutsa.

Bizibide bezala, Euskal Herrian, Artzaintza garaia ekonomiaren erarik garrantzitsuena zen aldi hartan sortu zen hain zuzen aberatsa hitza, abere asko zituenarentzat, eta gaur egun dirudunentzat erabiltzen dena. Beraz, pentsa geneza aspaldiko urteetatik, Erdi-aroaren behe partetik edo Eneolitos garaitik behar bada, aberatsak izan direla. Lurrak herrienak oro zirelarik ere, abereak familia jakinen jabetasuna zuten, eta, honegatik, euskal berdintasuna esaten dugunean ezin dugu inondik ere ekonomiko berdintasunarekin nahastu.

Espanian, aitonenseme izateko, jatorritik odol garbia edukitzea eskatzen zen, sarrazeno edo mairu, edo judio odolik ez izatean. Eta, hori hola zelarik, ez dakigu gure herritarrek ala erregeak, nork jokatu zuen zuhur. Behar bada gure herrikoak, hemen ez mororik eta ez judiorik ez zela sartu agertzeaz; edo behar bada erregeak holako pretestoren bat beharko zuen euskaldunoi "privilegio" hau emateko. Enrike IV.a izan zitekean, nolako gauzetarako hain inpotente ez zenez.

Demokrata batentzat zer hoberik Larramendiren esaldi hura baino; zapatarik, sastreak, errementariak, harotzak, harginak, sonbreroginak, alogeratuak, nekazariak, tratantiak, merkatariak eta gainerako ofizio humilak denak dira nobleak, gipuzkoarrenak badira.

Feudalismoak Europarik gehiena bendereturik zuen garai hartan, noblezazko titulurik gabeak beren prolema larriak zituzten, eta garai hartako egoera hori ikusirik zer hoberik herriko seme guzientzat noblezaren mailarik tipien hori berdin lortzea baino. Eskubide minimun hau gizonak beharrezkoa zuen libre izateko; libre, inoren menpetasunezko lokarririk gabe nahi duen edo ahal duen ekintzetara joteko, merkatalgoa sortu, ola-gizon eta ola nagusi bihurtu, eta zijoan lekura zijoala gizon librearen eskubidetasunez joan, eta gobernariak hautatzeko

eskubidea ez ezik baita ere gobernarietara beren mantatua kontuak hartu ere bai. Peninsulan, gainerako herrietako gizonak ez zuten holako eskubiderik. Behar zituzten lortu, baina ez gureak desegin.

Baina, aitortu dezadan hemen ere dena ez zela zero. Europa feudalenpean bazen, ez zen harritzekoa hemen ere zenbaitzuk holakorik nahi izatea. Baziren Erdi-aroan jauntxoak, eta geroago ere izan zen jauntxokeria nahi zuenik. Isastik hauei, "títulos de Castilla" deitzen zien, erregeren zerbitsuan merkatari, gudaiburu, diruzai, eskribau, irabazitako tituluak, edo diruz erosiak. Hauetarikoak baziren herrietan eta nahi izaten zuten agintea bortxaz eraman. Ordea, Batzar nagusiak arreta handia hartzen zuten hoien kontra eta eskubide berdinak zaintzen. Gehiago oraindik, Bizkaian debekaturik zegoen Gaztelako titulu horien onartzea.

Garai haietarako oso aurreratua izan zen foru generalaren babesa. Zeren, Batzar nagusiak zituen foruak hutsik eziren gauza handia, baina herrien erakundean oinarritzea, gizon bakoitzaren eskubide osoa bere barne hartzen bai zituen. Badakigu, egun, horien parte asko zahartuak eta baztertu beharrezkoak direla, baina familia eta herriko batzarretatik jarritako gobernuak, herriari begira eta herriak kontuak eskatzeko ahalmenez, hemen datza foruen muina.

Al tratar del igualitarismo vasco no debemos confundir el igualitarismo de nobleza con el igualitarismo económico. Téngase en cuenta que el vocablo *aberatsa* (rico) significa abundancia de ganado, y que dicho vocablo posiblemente lo hemos heredado desde la época Eneolítica. En el país las tierras han sido comunales, pero el ganado de propiedad privada.

El igualitarismo vasco ha sido únicamente de nobleza, que por el fuero general amparaba por igual a todos los nativos en hidalgos. De este igualitarismo trató ampliamente Carmelo de Echegaray en el primer capítulo de la obra "Investigaciones referentes a Guipúzcoa" (1893).

Nuestros antepasados, cuando en Europa predominaba aún el feudalismo, buscaron los medios necesarios para lograr aquellas aspiraciones por las que lucharon los comuneros de Castilla. Y la izquierda liberal que nunca se preocupó en estudiar el contenido sustancial de la foralidad vasca, siempre la consideró retrógrada. Y la base de la foralidad residía precisamente en la familia y en el municipio, como base del gobierno de las Juntas generales. Y para esto, en aquellas

épocas, era indispensable que la nobleza fuera universal (o que no existiera la nobleza; que a fin de cuentas sería lo mismo). ¿Hay acaso algo tan maravilloso como aquella frase burlesca de Larramendi?: “Zapateros, sastres, herreros, carpinteros, canteros, sombrereros, jornaleros, labradores, tratantes, mercaderes en menudo y grueso, y otros oficios más o menos humildes todos son de nobles, siendo de guipuzcoanos”. Justamente, el Padre Larramendi, con esta frase salía al paso de tanta crítica que se hacía a esa nobleza universal de los vascos por parte de los que en otras regiones se sentían de más alta alcurnia y que no podían tolerar que con título de nobleza desempeñaran tales profesiones u ocupaciones.

Esto le hizo decir a C. de Echegaray: “puede decirse, con frase hasta cierto punto atrevida, que todos eran hidalgos en la Euskal-Erria, porque ninguno lo era en el sentido en que lo eran fuera de nuestro suelo”. Para continuar más adelante: “bastaba ser guipuzcoano de origen para ser hidalgo, y sólo en número insignificante habían penetrado en Guipúzcoa los extraños, la hidalguía resultaba universal, y los nobles de este país, que lo eran todos, no se desdeñaban de consagrarse a labores serviles, ni tenían a menos lanzarse por esos mares en busca de medios de subsistencia, ya que la tierra, dura de suyo, ingrata e improductiva, se los negaba”.

Debió ser difícil el substraerse de aquel clima feudal de su periferia geográfica y surgían, cómo no, algunos “jauntxos” de los que Isasti llamaba con títulos de Castilla. Sobre esto, los señores Marichalar y Manrique, en el libro tantas veces citado, dejaron bien clara la cuestión: “Las Juntas cuidaron siempre con gran escrupulosidad de sostener este nivel hasta el punto, no ya de permitir el señorío de unos hidalgos sobre otros, sino aún, prohibiendo el uso de títulos, que sin ser más honoríficos, pudiesen denotar superioridad o desigualdad”.

Estos usos, en el transcurso del tiempo, formaron en el vasco una peculiar idiosincrasia para autogobernarse democráticamente. De aquí, sin duda, nuestra rebeldía a toda imposición antiplebiscitaria.

1976-VIII-9.

MATXINADA

Foruen garai hartan, erregeak, inoiz bazekien foruen kontrako dekretuak ematen. Holakorik zenean, gehien gehienetan, obedituarren kunplitu gabe uzten zen eta bertan behera gelditzen zen. Baina beti ez zen

hau gertatzen. Inoiz, erregeren korrejitzailearen bidez bete nahi izatera behartzen zen eta hemendik etortzen ziren istiluak. Anti-fuero baten istilurik handienetako bat Matxinada izan zen.

1717. urtea bukatzean, urte honen abuztuko 31n hartu zen erabakia betearazitzea eskatu zuen gobernuak, Balmaseda, Orduña eta Ebro ibaiaren mugetatik itsas-portuetara eta Pirineora Aduanak aldatzeko. Baina, Euskal Herriak, foruen araura, merkatalgoaren eskubideak libre zituen. Hau zala ta Bizkaiko Batzar nagusiak argi eta garbi agertu zion erregeri, ez zela bertako jaun eta jabe, elkarren artean zituzten kondizioak bete beharra zuen Printzea baizik. Baina, hala ere, gauzak aurrera eraman nahi zituen nonbait eta Bilboko hiria ez zegoen amor ematearen alde, ez eta ere gainerako herriak. 1718ko urriaren 4an Kontzejua bildu zen Begoñan eta Aduanak jartze honi gogor aurka egitea erabaki zuten.

Ordurako baziren zenbait gertakari, Bermeon eta Algortan Aduana guarden itsasontziak erre zituzten eta Bilbon bertan ere herria jaikita zebilen. Bizkaitik gainerako probintzietara pasatu zen iraultza giroa eta ezerk ezin zuen baretu.

Urriaren bostean Bilbo jendez bete zen. Inguruko herrietatik hara jo zuten erregeren ordezkari eta zenbait jauntxori kontuak eskatzera. Hauen arteko ziren zenbait diputatu ere, herriaren iritiz erregeren aurrean behar haina ahalegin egin ez zutenek, eta diputadu hoietako bati heriotza eman zioten. Beroaldi hortan inork ezin zuen baretu mindurik jaiki zen herria eta jauntxoetarik askok ihesari eman zioten, batzuk herbestera eta beste batzuk komentuen babespean izkutatzen. Ordu tristeak eta egintza tristeagoak izan ziren haiek. Gertakizunok, zehatz mehatz ematen ditu Labayruk bere "Historia general del Señorío de Vizcaya"ren VI. tomoko bederatzigarren kapituluaren azkenaldetik aurrea, hamargarren kapituluaren zehar.

Matxinada izena, olagizonegandik hartua izan behar zuen, hemengo forjariak matxino izena zeramatenez. A. Otazuren ustez ordea nekazarien iraultzaren itxura gehiago zuen, berak aurkitu dituen agirieri jaramon eginaz. Baina, Matxinada Gipuzkoan zehar ere zabaldu zenez, hemen, hiriak, hauzoak eta baserriak baino gehiago mugitu ziren itxurak daude. Bizkaian bertan ere, kontu izan hiriak batzarturik hartu zituztela protestaren erabakiak.

Gure inguruetan, Deba arro partean, berebiziko haserre sortu zuen Aduanak jarri nahi izate honek. Hemen ere herria jaiki zen eta lanak utzi zituzten. Gehiago oraindik, Plaentziako Errege-Armeriak ere lanak utzi zituzten. Behinpehin 1718ko azaroaren 13tik 20ra bitartean huelga egin zuten. Armeria hoiek gremioenak ziren izatez, baina beren lan guzia

Espainiako ejerzitoak eta gure probintzietakoak hornitzeko izaten ziren eta honegatik zuten erregeren arduradun bat, armak ikusi eta onezpena emateko. Garai hartako arduraduna Antonio Hidalgo de Cisneros izeneko jaun bat zen, eta honek erregeri egin zizkion gutunak ezagutzen ditugu. Simancas-go Artxibo Generalean gordetzen dira. (A.G.S., Secretaría de Guerra, Leg. 468, fol. 51-54). Hoietan agertzen da hemengo armaginak zer jokaera hartu zuten Matxinadaren aurrean. Hidalgo de Cisneros-ek gutunez zionez, arma fabrika gelditurik zegoen eta armaginek ez zutela nahi lanera itzultzerik Euskal Herriko foruen kontra eman zen erabakia baztertzeko ez zen artean. Uztailaren hogeikoan zionez, haserreak baretuz zijoaztela eta espero zuela armeriako ofizialak laster laneratuko zirela.

Agirian dago maila guzietako jendea jaiki zela. Eta agiriago oraindik Euskal Herriak munduarekin merkatalgoan libre jarraitu nahi zuela, bere gizarte egiturak eskatzen zuen araura, eta ez bestek beharturik jarritakora.

Matxinada mugimendu hura herriaren iraultza orokorra izan zen, eta ez holako edo halako mailatakoena. Aipatu dugun Labayruren obran VI. tomoko hamargarren kapituluaren azkenaldera, 103-4 orrialdeetan, Batzar nagusien agiria dator mugimendu honi buruzkoa, eta argi eta garbi jartzen dio erregeri legez kanporako agindua eman zuela. Eta Matxinada baketzeko erregeak bere ejerzitoa bialtzearen kontrako azaltzen dira.

Dena dela, gertakizun gogorak ezagutu ziren, heriotza askorekin. Honegatik, hiltzaileak epaitu eta heriotzara eraman ziren.

Hau ere erabagi gogorra eta maltzurra izan zen, zeren legezkontrako agindu baten ondorenak izanik, erregea bera ere erruduna izan bai zen. Honetarako, aldez aurretik, Aduanak berriz Ebrora itzultzea agindu zen. Konponketarako eman zen hitzezko agindu hau 1722ko abenduaren 16an erregearen dekretuz agertu zen. Ikus Labayruren aipatutako tomo hortako 18. eraskina, 748. orrialdean.

A. Lafargak ere oso ongi adierazia du, Bizkaiari dagokion partean bere "Aportación a la Historia social y política de Vizcaya" liburuaren zati batean.

La sedición vasca de 1718, conocida por la Machinada, fue un triste acontecimiento provocado por un Real Decreto antiforal, pretendiendo el establecimiento de las Aduanas en los puertos y frontera pirenaica del País Vasco.

Dicho Decreto fue objeto de que el Gobierno del Señorío de Vizcaya formulara una amplia exposición de sus derechos respetuosa y enérgica a la vez, advirtiendo de los gravísimos perjuicios que se originarían en un país tan pobre de agricultura, por la fragosidad del terreno, si se obligaba a los mercaderes a pagar los derechos que antes únicamente abonaban los que conducían a Castilla las mercancías después de aprovisionarse el pueblo.

En la Corte no se atendió a esta exposición del Señorío, ni la inmemorial franquicia, ni que el Rey, Señor de Vizcaya, no era un soberano absoluto que pudiera hacer lo que quisiera, sino un Príncipe que tenía que acomodarse a la práctica seguida y observada, y a las condiciones particularísimas del Señorío, al juramento de observar todas las leyes del Fuero, entre las que se encontraba la de la libertad de la compra y venta de todas las mercancías necesarias al mantenimiento de los naturales. Como muy bien describe Adolfo Lafarga.

Tal aplicación trajo grandes desmanes, así al Señorío como al resto de las provincias. Labayru trata ampliamente del asunto en su obra "Historia General del Señorío de Vizcaya" (1903), en el tomo VI desde la página 84 en adelante.

La revuelta fue general y no únicamente de labradores. Se extendió a Guipúzcoa y la misma Real Fábrica de Armas de Placencia salió a la huelga, según consta de las cartas del entonces veedor del rey señor Hidalgo de Cisneros, quien informaba que los trabajos habían sido suspendidos debido a la resolución antiforal, en cartas que se conservan en el Archivo General de Simancas (A.G.S., Secretaría de Guerra. Leg. 468, fol. 51-54).

El movimiento popular se hizo incontrolable y ocasionaron varias muertes de entre los que ellos consideraban responsables o entre los que no obraron conforme a sus responsabilidades. Pero al apaciguar la sedición se hizo ver la justicia del rey, con penas capitales contra los responsables de los asesinatos cometidos. Para esto hubo que prometer el retorno de las Aduanas a sus puntos antiguos, como más tarde se hizo constar por Real Decreto del 16 de diciembre de 1722.

La machinada fue uno de los episodios más tristes y sangrientos de los antifueros de nuestro país que a la vez testimonia la fuerza que inspiraba en el pueblo el derecho foral.

1976-VIII-16.

AZKOITIKO "ZALDUNTZOAK" ETA BEREN LANA

1975ean betetzen da Real Sociedad Económica de Madrid-en sortzearen berrehungarrena. Azkoitiko "zalduntxoak" hemen hamabi urte lehenago sortu zutenaren antzera, hoiengandik laguntzaz egina.

Azkoitiko "zalduntxoak", beren lanagatik, kritikarik aski izan dute, alde eta kontra. Padre Isla, Menéndez y Pelayo eta beste batzuk irainik nahikoa altxatu zuten, eta gure egunotan oraindik badira E. Ruiz y González de Linares eta beste sasi-marxista batzuk, garai hartako burgesiaren aurrerakoitasuna ulertzeke jardunean ari direnak. Aldekorik ere izan dute, Julio de Urkijo eta Jose de Aralar bezala. Haien lana gehiegi idealizatu dutela? Hobe da ekintza onaren idealizazioa, ikusi ezinaren baretik egositako kritika baino.

Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País zelako hura juzgatzeko, bere arautegia eta agiriak behar bezala aztertu gabe ezinezkoa da. Ezinezkoa, instituzioa bat bere izatearen egituretatik eta bere lanaren frututik aparte kritikatzeko. Bestalde, garai hartako Euskal Herriko eta Espainiako egoera sozio-politikoaren giroa, Europan ilustraziotik etorri ziren abantailak eta Enziklopedismoaren filosofiatik indartu zen ekonomia liberala aztertu beharrezkoak ditugu, gizonak eta honen obrak jurgatu nahi baldin baditugu.

Azkoitiko "zalduntxoak", Padre Isla-k bere ikusi-ezinez "caballeritos" deituz guttietsi nahi zituenak, garaiko egoera ondo ikertuz hartu zuten beren bidea. Ordura arte, handi nahiz asetu ezinik zabiltzan jauntxoak hemendik erregeren kortera ihes egiten zuten, eta azkoitiar "zalduntxoak", beren noblesia tituluak erregeren aurrean aprobetxatuz, erarik pragmatikoenez, jakintza aurrerapenaren helburuak jarri nahi zituzten eta neurri handi batean baita jarri ere.

1748 inguruan hasi ziren, Azkoitian bertan, Akademia gisa biltzen. Eta asmo sendo batzuk pentsamenez eta antolamenez oinharritu ondorean, 1763an Gipuzkoako Batzar Nagusiari adiarazi zioten, asmoak burutzeko Elkarte bat sortzeko baimena eskatuz. Eta Batzarraren baiezkotza hartu ondorean, ohi zen bezala, erregearen baimena lortu. Carlos IIIgarrenak 1765eko apirilaren 8ko R.O.ean onhartu zuena.

R.S.B. de los Amigos del País, bere funtsean zer zen jakiteko, hara hemen bere arautegiaren lehen artikuluan zer irakurten dugun: "El objeto de esta Sociedad es el de cultivar la inclinación y el gusto de la Nación Bascongada hacia las Ciencias, Bellas Artes y Letras; corregir y pulir sus costumbres, desterrar el ocio, la ignorancia y sus funestas consecuencias y estrechar más la unión de las tres Provincias Bascongadas de Alava, Vizcaya y Guipúzcoa".

Ekintza honen buru goan ziren: Xabier Maria Munibe, Peñaflo-
dako Kondea (1729-1785). Toulouse-n estudiantua. Bere ondasunik
gehienak gastatu zituen R.S.B. Amigos del País-ko enpresa aurrera
ateratzen, eta bere semeak ere osasuna enpresa honen alde emanaz galdu
zuen. Elkartearen buru eta eregilerik bizkorrena izan zen. Bergarako
Areizagatar batekin ezkondu zegoan eta hemendik etorren emaztearen
herriarekin hain har-eman estua eta geroago Seminarioa hemen jartzea.

Manuel Inazio Altuna Portu (1722-1762). Amigos del País-ko
elkartea sortu baino lehentxoago hil zen, baina asmoak aurrera emateko
erakunde antolatzen lan asko egin. J.J. Rousseau-ren adiskide, honek
bere *Konfesioak* liburuan egiten dion aipamenak agertzen duen bezala.

Joakin Maria Egia Agirre, Narros-ko markesa (1753-1803). Behar
bada hau zen hiruretatik enziklopedisten filosofiaz gehien zaletu zena eta
idea berriak zabaltzen ahalegindu zen.

Beste asko ziren hoiengana lotu zirenak, ideiaz, asmoz edo jakitez.
Euskal Herritik ospetsuenetakoak Félix María Samaniego, Valentín
Foronda, Vicente María Santibáñez eta abar.

Beren lanaren helburu nagusiak, Bergarako Seminarioa (beren
Escuela Patriótica-ren ondorenez) eta Gasteizko Miserikordia etxea.

Bergaran, lehen irakaskintza, 1766rako hasia zen. Baina 1768an
indartu zen, urte honen urrileko 24an hartu zituzten erabakiekin.
Aritmetika, Algebra, Geometria, Geografia, Latin, Frantsez, Musika,
Dantza eta Esgrima erakusten zituen garai hartan. Grimaldi-ko markesa-
ren laguntza izan zuten gobernuan eta errege Carlos IIIgarrenak, 1769ko
abuztuaren 19ko R.C.-ren bidez Bergaran Jesuitak utzi beharra izan
zuten etxea eman zien. Gainerako laguntzarik ere izan zuten errege honen
aldetik. Era berean, gure probintzietako Batzar Nagusiak eta beren
bazkideak diruz laguntzen zuten.

Bertako gizonik jakintsuenak parte hartu zuten eta herbestetik ere
irakasleak ekartzen zituzten, batez ere hemen interesatzen zen espezialita-
teren batean jakitun zirenak. Kontuan izan Espainia guzian inoiz ikutu ez
ziren gaiak ere hartu zituztela. J. Odriozolak Matematikazko tratadu
berri bat egin zuen, I. Zabala bergaraarrak galtzairua urtzeko era berriak
deskubritu, L. J. Proust frantsez kimiko famatuak hemen irakasle zen
arteant lortu zuen "platina" metalaren lehen urtzea. Baina denetatik
aurkimenik aipatuena, zera izan zen, Fausto Elhuyar Subiza (1755-1833)
irakasle ospetsuak, bere anaiaren laguntzarekin, Scheele sueziarrak
1781ean aurkitutako mineral zuria, tungsteno zelakoa, wolfram-aren
azido tungstikotik ikatz prozeduraz banatu, eta honela erabaki zen
Scheele-k aurkitutakoa beste metal bat zala, Bergman-ek uste izan zuen
bezala. Esperimentu hau 1786an egin zen. Elhuyar anaiak Logroñon

jaioak ziren, beren gurasoak Ifar Euskal Herrikoak baziren ere. Aita hazpandarra zuten.

Meatokiak, olak, artesianiak eta abar, hobetzen eta indartzen ahalegindu ziren, beren ikerketen bidez. Era berean, lehen bakunazioak, komunikabideak hobetzez, basoak zaintzez, linu-haziak hobetzen eta abar. Beren estudioetarako lantegi, laboratorio, biblioteca eta abar, teoria eta praktika elkarri lotzeko. Bertako langintzak hitz gutxitan adiarazterik ez dugu, eta zehatzago ezagutu nahi dituenak Leandro Silván-en *Los estudios científicos en Vergara a fines del siglo XVIII* liburura jo beharko du.

1804an, errege Carlos IVgarrenak, Estaduaren eskuetara pasatu zuen, urte honetako uztailaren 23ko R. O. aginduz, Real Seminario de Nobles izena jarriaz. Hemen, Godoy-ren eskua ikusi zen, Euskal Herriaren eta bere instituzioen kontra eta ondorean Oinatiko Unibertsitatearekin ere antzera jokatu zen, 1807an. Izan ere, Konbentzioko gerrate ondorean kritika txarren zaparrada hasi zen eta inguru honetan hasten dira Foruen kontrako tira-birak ere.

Azkoitiko "zalduntxoak", urte gutxian lan handia burutu zuten, eta burutu zuten langintza bera baino interesanteagoa izan zen erakutsi ziguten jakintza gogoia eta zientziaren aurrerapenerako elkar-langintza-ren planifikazioa. Eta, esanak esan, aurreruntz bidea irekiko badugu, haien gogoia eta itzala ispilu beharko ditugu.

En 1975 se cumple el segundo centenario de la fundación de la Real Sociedad Económica de Madrid, que se constituyó bajo el estímulo del Conde de Campomanes, con inspiración y orientación de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, que le precedió en doce años.

En realidad, la entidad vasca remonta en sus albores a las tertulias, a modo de Academia, que desde 1748 venían celebrando en Azcoitia un grupo de jóvenes intelectuales encabezados por Xabier María de Munibe, Conde de Peñaflorida, y Manuel Ignacio de Altuna; a quienes el Padre Isla despectivamente les llamaría "caballeritos" de Azcoitia.

Estos "caballeritos", interesados por toda serie de progresos que en la Europa central se venían efectuando desde el Ilustracionismo, incluso influidos por el Enciclopedismo (Menéndez y Pelayo acusó a Guipúzcoa por contar con 15 suscriptores a la *Enciclopedia*, cifra difícilmente a

superar en toda España junta. En nuestra opinión cosa muy loable para nuestra provincia) y, sin duda, por los avances de la economía liberal.

Con mentalidad progresista, planificaron una entidad cultural para arrastrar con la misma a intelectuales del país y crear un Seminario para el estudio de Ciencias, aplicando asignaturas hasta entonces no cultivadas en Universidades españolas. Hasta el extremo de convertirse el Seminario de Vergara en centro de investigación, donde se ensayaron nuevos tipos de hornos y sistemas de fundición. En sus laboratorios, Proust funde por vez primera la platina, y los hermanos Elhuyar obtienen el tungsteno separándolo del wolfram el ácido tungstico con procedimientos al carbón.

Carlos III apoyó de buen grado, pero su sucesor, influenciado por la mala política de Godoy hacia nuestro país, así como atentó contra los Fueros, hizo que por Real Orden pasara al Estado, para convertirse en un simple instituto de enseñanza. Con ello se malogró el impulso ilustracionista, en mengua de nuestro desarrollo intelectual.

1974-XII-16.

BAKAILLAU BIDEAN

Noiztik dabilta euskaldun arrantzaleak bakaillau bidean? Terranova euskaldunak aurkitu ote zuten? Maiz izan ditut holako galderak eta oraintsu bakaillau bidean dabilen adiskide bategandik.

Jabier Aranburuk, *Terranova* izeneko liburuan, egoki jaso zituen bakaillau bidean ari diren euskaldunen bizitza eta lanak, eta galde hoietaz ere zertxobait jarri zuen liburuaren bukaeran. Orain, bertan aipatzen den J. Beobideren gutun bat jaso dut toki-izenen eta hilobi zahar batzuen oharrez. Barnean igortzen didan txartel (postal) batean bera bizi den Saint Pierre et Miquelon hiriko ezkutua dator, eta kuarteletarikoa bat Euskal Herrikoa du, zazpiak batean. Ezkutu edo harma hoiek León Joner jaunak eginak dira. Arrantza honen tradizioak eta euskaldunen aspaldikako aztarna horiek kezkatzen gaituzte usteetan murgilduaz aspaldiko kondairetan lausotu arte. Baina kontuz! Karmelo Etxegarai, gure historiagile handiak esan zigun: "Nik ez det esango, euskaldunak, Europako beste inork baño leen, ugarte aundi ura arkitu zutela: ori ez".

Bakaillau bidearen aztarnak zehazki jakin nahi dituenak, beharrezkoa du bale-arrantza ezagutu. Baleari jarraika joaten ziren euskaldun arrantzaleak ifarraldeko itsasoetara, eta honen ondoren aurkitu zuten bakaillau tokia. Eta M. Ciriquiain-Gaiztarro, *Los vascos en la pesca de la*

ballena (Donostia, 1961) liburuarekin, gai hau sakonen eta zabalen ikertu duen egilea dugu. Guk hemen agertuko ditugun berririk gehienak bertatik jasoak izanen dira. Baina puntu bat argitu beharra dugu, Ciriquiain-Gaiztarro Joanes Etcheberri Ziburukoaren euskarazko bertsoekin baliatu bazen ere, euskarazko literaturan ez zen nonbait erdaretan haina ahalegindu —lelo zaharra dugu euskaraz ezer baliozko-rik ez duguna eta pekatu honetan erori dira gure historiagile asko—. Honegatik, nik hemen gaineratuko ditudan berri batzuk beste lan jakingarri edo ezagugarri batetik jasoak daude, K. Etxegarairen *Euskalerriko itsas-gizonak* (1921ean Donostian irakurri zuen hitzaldia 1923an Euskal-esnaleak *Itzaldiak* liburuan argitaratua).

Euskaldunak bale-arrantzan noiztik hasi ziren inork ez daki. Ondartzara eroritzen zirenetatik hasiko ziren noski, gero uretara bila joaten hasteko. Th. Lefebvre-k dakarrenez, 1059an Baionako merkatuan bale-haragia saltzeko eskubidea zuten. Errege Alfonso VIIIgarrenak, Gipuzkoa bereganatzeaz, 1200. urteko abenduaren 31an, Santiago-ko Ordenari eta bere buru Gonzalo Rodríguez-i Mutrikuko gizonak hartutako balea eman zion. Zarautz hiri-bildu izendatzean, 1237an, kondiziotzat, erregeak beretzat eskatu zuen hartzen zuten bale bakoitzaren zati bat. Zati hau burutik buztanera arteko tira bat izan behar zuen. Getariak ere bete behar hau zuen 1220tik. Gainera, arrantza honen agiriak, itsas-hegalean ditugun zenbait herriren eskutu edo harmetan ditugu. Hala dira Hondarribian, Getarian, Mutrikun, Ondarruan, Lekeition, Bermeon eta Mundakan.

Bestalde, hemengo itsas-gizonen nabegaziorako ahalmena ondo finkaturik gelditu zen XIII. menderako. Donostiatik, Bermeotik eta Bilbotik Flandes-era burdina eramanez eta handik oihalak ekarriz. Ordurako La Rochelle-n eta Nantes-en euskaldunak bazituzten beren etxeak, eta 1350. urtetik Brujas hirian ere bai, beren salerosketak hain estuak zirenez gero. Esan ohi da, Etxegaraik dionez, Debako eliza ederra ere bertatik irtetzen zen Gaztelako artilak ematen zuen irabaziekin egina dela.

Euskal Herriko itsas-gizonak XVI. mendeko lehen partetik Terranova-ko bidea hartua zutela badakigu, baina lehenagoko berri zihurririk ez dugu aurkitzen. Herbesteko eta bertako idazle askok aitortzen digute Colón baino lehen joaten zirela gure arrantzaleak Ifar-Ameriketako lur haietara, baina hau egi egingo duten dokumentuak falta ditugu. Ba diteke, baina ez da gauza segurua.

Lekeitioko Ordenanzetan, 1555ean, "Tierra Nueva" (Terranova) itsasalderako erabiltzen zen "jabalin" arpoia aipatzen da, eta honek, beste gabe, askoz lehenagotik datorren susmoa dakarkigu. Eta, Donostian,

hauzi baten agiriak, Ciriquiain-Gaiztarrok dakarrenez, 1526garren urtera garamazki, baina hemendik aurrera joatea abenturismo hutsa dirudi, agirien bidez egiztatzen ez baldin bada.

Gai honetan ondo gogoan izan behar dugu, euskaldun arrantzaleak, ez zirela joan lur berrien bila eta beren gogoan deskubrimeturik ez egoanez, aurkitutakoaren berririk ere ezingo zuten eman. Beraz, ez du merezi Colón-en deskubrimentuarekin konparaketarik egiterik, batzuk janari bila eta besteak lur berrien bila jardun zirenez gero. Bestalde, Terranova inork aurkitzekoan, "drakkark", Eric Gorriaren vikingoak X. mendean Markland-en sartzen zirela badakigu. Eta hau dakigunez, ez dugu egin behar ilusio gehiegirik gure aurrekoak hara lehen aldiz joan zirenaren ustean. Ustea, erdia ustela, dio gure errefrau zahar batek.

Hamaseigarren mendearen erdi ingurutik honuntza berri asko dugu. Mende honen bigarren partetik, bakaillau arrantzak itsasaldeko herrientzat aberastasun handia ekarri zuen. Hala ere, bakaillautzan gogor edo sakon aritzeko, gatzaren eragozpenak larriak izan behar ziren. Garai hartan ez zen Euskal Herrian nahikoa gatz, eta honen produzioa gehitu nahirik ziren. Baina, gero, zergak ere honen gainera joan ziren, 1631. urtean "Estanco de la sal" zalako zergak jasotzeak herria iraultzaara bultzatu zuena. Gatzaren premia eta balioa neurtzeko zer agiri hoberik? Eta bakaillutzak gatzik aunitz behar zuen.

Bakaillau bideak, XVI-XVIIgarren mendeetan aberastasunik ekarri zuen gure herrira.

Terranova-ko *Placencia*-n XVIIgarren mendeko euskaldun arrantzaleen bost hilobi aurkitzen ziren mende honen lehen partean, Howley-k 1908ko RIEV aldizkarian argitaratuak. Batzuk euskaraz eta beste batzuk latinez idatziak. Izen deiturretatik agiri denez, han hil ziren lapurditarrenak dira. Gure hauzoko soraluzearrak inoiz pentsatu dute *Placencia* izena bertako semeren batek emana izango zala. Plaentziar adiskideak barkatuko naute: baina, zihurrago litzake Bizkaiko itsas basterrean dagoen Plencia-tik hartua. Gaminiz zen lekuan, 1299an sortu zen orduko Placencia (gaurko Plencia); geroko agirietan agertzen denez bertako arrantzaleak ere bakaillau bidean ibili ziren eta zentzunezkoa da izen hau haiek ematea.

Euskaldunak hara zuten joera argi dago bertako zenbait leku-izenetan: Buruxumea, Buruandia, San Lorenzo xumea, Portutxoa, Mikeleportu, Etxaideportu, Txasko-portu, Opor-portu, Bizkai-bai eta abar, gaurko *Port aux Basques* delakoaz gainera. Piarres Lhandek ere *L'Emigration Basque* liburuan ematen ditu zenbait berri jakingarri. Liburu hau, Auñamendi argitaldariaik orain lau urte gatzeleraz argitara eman zuen.

Bakaillau bidearen eragozpenak, nazioartean sortu ziren hauzieta-
tik, 1697tik hasi ziren. Urtetik urtera beheraka etorri zen. Utrecht-ko
tratadu hartan ere mugatzeak bilatu nahi ziren (1713an), baina geroztik
ez du ikusi lehenagoko handitasunezko girorik. Hala ere, gure egunotan
oraindik iraunarazten diote. Oraingoentzat benetan lagintza gogorra
bada ere, zer ez ote zen ordukoentzat?

Ciriquiain-Gaiztarrok bere liburuaren 217. orrialdean dakarrenez,
Terranova-ko biztanleak eta euskaldunak har-eman onak omen zituzten,
eta hango haiek zenbait euskarazko gauza ikasi ere bai. Eta, gaur, haien
agurrezko hitzez esango nioke nere adiskime min Joxe Beobideri: *nola
zaude, galdetzeaz; apaizak obeto, erantzunaz.*

He recibido una tarjeta postal de Saint-Pierre et Miquelon, con el
escudo de la ciudad que lleva, por uno de los cuarteles, el escudo vasco
Zazpirak-bat.

La pesca del bacalao en aquellas tierras de Terranova vino como
continuación de los balleneros que llegaron hasta los mares del norte
persiguiendo a los cetáceos y descubrieron los bancos de bacalao.

Hay testimonios escritos de la pesca de la ballena entre los siglos XI y
XIII. Para este último de los siglos disponemos de pruebas evidentes del
desarrollo comercial de algunos de nuestros puertos con La Rochelle y
Nantes. Los puertos de Bilbao, San Sebastián y Bermeo, en el siglo XIII,
exportaban mineral de hierro a Flandes e importaban textiles y otras
mercancías. En Brujas se disponía de una casa comercial desde 1350. Que
demuestran la potencialidad de la flota vasca en la época.

Desde primeros del XVI, los pescadores vascos tomaron la ruta de
Terranova, probablemente siguiendo la pesca de la ballena, como he
apuntado.

Hay quienes afirman que los vascos iban a Terranova antes que
Colón descubriera América. Nos parece de género tonto tal comparación
cuando las finalidades de los navegantes venían a ser tan distintas. Pero,
además, no disponemos de pruebas que lo confirmen con certeza.

En los siglos XVI y XVII, la pesca del bacalao vivió su gran época de
esplendor y supuso una riqueza que jamás gozaron nuestras villas
costeras.

En 1697 se discutió por vez primera sobre el derecho de la pesca de la
ballena en Terranova y, paralelamente, se tropezó con dificultades en la
del bacalao.

Aquellos vascos dejaron tan honda huella, que hasta nuestro tiempo se han conservado lápidas funerarias escritas en vascuence y bastantes puertos y lugares llevan nombres vascos.

1975-III-3.

PLAENTZIAKO FABRIKAREN LAUREHUN URTEBURUAN. SUZKO ARMEN LEHEN BERRIAK

Aurten dira laurehun urte Plaentziako Arma Fabrika sortu zala. Sorrera honek bere hasierak izan zituen eta hauei buruz zerbait esatera nator.

Armak, Harri-arotik honakoak ditugu, baina lehenengo suzko armak Erdi-aroaren azkenaldera agertu ziren. Asko hitz egin da honetaz baina gauza zihurrik gutti esan da. XVgarren mendean hasi baziren ere, XVI.ean ezagutu ziren lehen esku-armen aurrerapenik handienak, metxazko espingardatik suharrizko arkabuz eta mosketera arte. Eta hauek Euskal Herrian izan zuten garrantziaz jardungo naiz.

Suzko-arma lehen aldiz Oinaz eta Ganboar garaiko guduetan ezagutu zen, 1420an Lazkanoko ahaide-nagusiak Loiolako etxea inguratu zutenean, eta bere hormak autsi ezinez Ihartzakora jo zuten eta hau eratxi zuten. Hemen azaldu zen "lonbarda" izeneko arma izugarri hura eta geroztik zenbait aldiz agertzen zaiguna, Lope Garzia Salazar-koaren koroniketan ikus dezakegunez.

Bizkaiko Foru zaharrak II. tituloko 38. kapituloan, 1452garren urtean, lonbarda, trabukete eta gainerako armok debekatzen ditu.

Berri hauek, egia esan, ez digute egiztatzen armok Euskal Herrian bertan eginak ziren, hala uste badugu ere.

Arma hauek Euskal Herrian egiten ziren lehen agiria Isabel la Católica-ren 1480ko Cédula Real-ean agertzen zaigu, hemengo armagineri deia eta eskaria eginez, armak behar zituela eta ahalik azkarren eta ahalik gehien egiteko aginduaz. Geroztik geroago eta eskari gehiago datoz. 1488an Mallea deiturako baten bidez eskatzen direnen artean suzko eskuarmak ere agertzen dira. Hemendik aurrerako berri asko ematen ditu Gregorio Mujikak *Monografía Histórica de Eibar*-en. Geroago, Ramiro Larrañaga nere adiskideak ere berri asko gehitu ditu, eta neronek ere berri interesgarri asko aurkitu ditut, hitzaldi batean berrituko ditudanak. Hemen, artikulo labur batean, ez baita posible dena agertzea.

Lehen parteko agirietan ez da esaten Euskal Herriko zein partetan egiten ziren. Maizenik ere, "en las fábricas de la provincia de Guipúzcoa y Señorío de Vizcaya", batzuetan Araba ere aipatzen delarik. Baina XVIgarren mendearen lehen erdian ikusten danetik dakigunez: Plaentzia (Soraluze), Bergara, Eibar, Markina, Ermua, Elorrio eta Mondragoe dira suzko esku-armagintzan azaltzen diren herriak. Araba eta Tolosa arma-zurigintzan batez ere. Gainera, armagintzako maisutzat lehendabizikoz agertzen dena plaentziatarra da, "Juan de Churruca, *maestro armero*", 1561ean. Honen ondotik, geroko urteetan aipatzen direnak, deituraz, Deba-arroaren erdi ingurukoak dira gehien gehienak. Inoiz arma-lantegien herrien izenak ere agertzen dira, eta argi ikusenez Soraluze, Eibar, Bergara eta inguruetan zirela "las fábricas de Guipúzcoa y Señorío de Vizcaya" esaten denean.

XVIgarren mende honen zehar milakak eta milakak armak egiten dira. Bitartean, Bilbon eta Nafarroako Eugin artilleria egiten zen eta Mondragoen gainera hauentzat munizioa.

Ordura arte "fábrica de armas" esaten zena, herri hoietan sakabana-urik ziren lantegi ttipiak besterik etziren. Elkar-lanean ari ziren lau gremiotan bildurik. Gremio hoietako batzuk beren espezialitate bereziak zituzten. Elkar-lan honen ugaritze eta zabaltasunak antolakizun berriak eskatzen zituen, eta, orduan, armagintzan ari ziren guziak beren borondatez dildurik, hobekuntzen bila, erkargo finkatuago bat erabaki zuten eta hemendik sortu zen, 1573an, "Fábrica de armas portátiles de fuego y blancas de guerra de la villa de Placencia" izenekoa. Armagintza honek Plaentzian zituen bere sustraiak eta garai haretan, seguru asko, Plaentzia bera zen lan mota berezi honetan nagusi eta buru; eta geroko urteetan ere horrela agertu zen, XIXgarrenetik Eibarrek aurrea hartu bazion ere.

Armagintzako gremioak zer ziren Lamot eta Jovellanos-ek ederki adierazi ziguten, eta gremio horien garrantzia hain handia zelarik, beren diputadua zuten probintziako batzarretan ere.

Maiz aipatu da armaginaren oroigarriz monumentu bat jasotzea. Nere ustez inoiz garairik izatekotan aurrean dala, eta non hobeto Soraluze bertan baino?

El presente año se cumple el cuarto centenario de la fundación de la fábrica de armas de fuego portátiles de Placencia.

Las armas se conocían desde el Paleolítico, pero las armas de fuego, en lo que respecta al país, hicieron su aparición en la primera mitad del siglo XV, en las guerras banderizas que asolaron el país. En 1452, el Fuero Viejo de Vizcaya prohíbe el uso de las armas de fuego. Datos estos que nos inducen a suponer que las armas se fabricaban en el país. Sin embargo, es desde 1480 de donde podemos partir con seguridad sobre la fabricación de estas armas de fuego, por Cédula Real de la reina Isabel que hace un llamamiento a los armeros vascos para proveer urgentemente al ejército. Desde esa fecha hay citas frecuentes.

Desde finales del siglo XV se fabrican las armas portátiles o manuales. En el siglo XVI se operó la primera gran transformación de las armas de fuego, desde la culebrina y la espingarda de mecha hasta el arcabuz y el mosquete de pedernal. Armas éstas que apenas tuvieron mejoras considerables hasta primeros del siglo XIX.

Armaduras y armas blancas se hacían en Alava y Tolosa principalmente; y la artillería, en Bilbao y Eugui de Navarra; pero las fábricas de armas de fuego se ven centradas en la zona central y baja de la cuenca del Deva y pueblos limítrofes de Vizcaya, que fabricaron muchos millares a lo largo del siglo XVI.

El desarrollo impuso primero la organización gremial y más tarde, su complejidad, trajo consigo la creación de una central armera, con examinador, almacenes y comercialización. Y de esta necesidad se fundó en 1573 la fábrica de armas de Placencia.

Su organización gremial nos describieron Lamot y Jovellanos, y su importancia era tal que tenían un diputado que les representaba en las Juntas generales de la provincia.

Se ha tratado bastante sobre el monumento al armero y su lugar de emplazamiento. El presente año es el más indicado para tal realización y el emplazamiento más idóneo sería Placencia, cuna de la armería.

1973-IV-2.

SAGARRA ETA SAGARDOA NOIZTIK?

Sagarra eta sagardoa noiztikakoak ditugu Euskal Herrian? Aspaldikoak noski. Baina gauza zihurrik ez dakigu.

Historia aurrean agiri idatzirik gabe galtzen zaizkigun gauzen artekoa dugu sagar eta sagardo kontu hau. Martin de Angiozar idazlearen ustez arabeengandik hartua izan leike, baina gogoan izan

behar dugu erromatarrak ere ezagutzen zutela, eta hau hola delarik posible da berengandik ikastea. Autore batzuen eritziz, eta hauen artean E. Labayru bere Bizkaiko historian, XIVgarren mendean Euskal Herritik Normandia-ra eramán zituzten sagarrondoak eta, inguru haietan hedatu ondorean, handik zabaldu omen zen Britainiara ere. Dena dela, Andrea Navajero italiarrak gure herrian ikusi zituen gauzen arteko zen sagardoa eta 1524an bere ibilerak kontakzen dituen liburuan jasotzen du hemengo edaririk ezagunena bezala.

Bestalde, Euskal Herriko deiturarik zaharrenean artean aurkitzen ditugu "sagar" eta "sagasti" sustraituak. Hamabosgarren mendea baino lehenagoko deiturarik urri dugu, baina hala ere, hara hauek: Sagastizabal Azpeitin, Sagasti Seguran, Sagastigutxia Beasainen eta Elgetan, Sagastiberridi Itsasondon, XIV. mendean; Sagarminaga Zeanurin eta Arteagan, Sagastiberria Ormaiztegin, Sagarzirieta eta Sagasti Elgoibarren XV. mendean aurkitzen ditugu.

Baina sagastien berri zihurak Nafarroako Santxo III.aren agiritan ditugu. Garai hortatik laster dugu Astigarrabiako San Andres eliza bere lurrekin eta sagastiekin San Millan de la Cogolla-ko monasteriora eman zuteneko berria. Beraz, XI. mende hortan sagastiak oso zabalduak ziren, Bizkai-Gipuzkoetan behinik-pehin.

XV. menderako, sagardoak zuen balioa argi ta garbi agertzen zaigu Bizkaiko foru zaharrea. Foru zahar hauek lehengo ohitura zaharren araura idatzi eta onhartu ziren 1452an. Eta XLIXgarren kapituluan dakarrenez, asmo gaiztoz sagardoak upeletatik hustutzen dituenak zigortzat heriotza izango zuela. Bestalde, sagastiak jartzeko arauak ematen dira foru bereko CL. kapituluan. Gipuzkoako foruen XXI. tituluan ere, sagardoa behar bezala gordetzeko antzerako erabakiak agertzen dira. Bilbo hiriko ordenantza zaharretan ere sagardo salketarako erregelak agertzen omen ziren eta geroago, 1534 eta 1539ko lege berritzeak ere haietan oinharritu omen ziren.

Gai hontaz zerbait idatzi duten gehienak aipatu dute Fr. Gonzalo de Arredondo-k 1500ean Fernan González kondearen historian jarri zuen bertso hura, 931garren urtean Hacinas-ko gduan parte hartu zuen Bizkaiko jaunari buruz esan zuena:

*Conde Don Lope, el Vizcaíno,
rico de manzanas
pobre de pan y vino.*

Baina politena, zera da, Hacinas-ko gudurik ez dela izan historian, poetaren irudimenean baizik. Dena dela, gure herrian sagar aberastasuna

eta ogi eta ardo eskasia adiarazten digu XV. mendearen bukaeran, baina inondik ere ez X.ean.

E. Garibay-k bere gaztaroan jaso zuen Andre Milia Lasturkoren eresia, bere aizpak heriotza bide jarriak, eta XV. mendearen lehen partekoak dira. Sagar errea aipatzen duen partea bakarrik hartuko dugu:

Zer ete da andra erdiaren zauria?

Sagar errea, eta ardao gorria.

Ala baña, kontrarioa da Milia:

Azpian lur otza gañean arria.

Gutienez sagarraren estimazioa erakusten digute Erdi-Aroko bertso hauek. Era berean, Domenjon de Andia tolosarrak, ahaide nagusien borroken kontra Gipuzkoako Hermandadeen eta Gaztelako erregeren alde bikain jokatu zuena eta honetarik hain ospe handia irabazi zuenez, 1489an, bertso hau jarri zioten:

Sagar eder gezatea,

gerrian ere ezpatea

Domenjon de Andia

Gipuzkoako erregia.

Askozaz geroagokoak dira Miraballesko adar kontuarenak, baina sagarrak zituen vitaminen berri bazekitela adiarazten digute, Andre Milia-ren erditze zaurian sagar erreak zuen alimentoa bezalatsu gordin helduak hezueri gaitzarentzat. 1619an Tolosako herrian paskin batzuk agertu ziren, beretako bi euskaraz idatziak, bertso traketz. Miraballesko jaunak, ez fama onik eta gainera hezueria, gota, omen zuen, eta hoietako bertso batean sendatzeko kontseilua eman zioten:

Rezeta eske oi abil galdua,

gotak ondo ezetik galuoa;

edukak geldirik porrua

eta jan egik sagar eldua.

Geroago, joan zen mendearen azken partean, Pepe Artolak eta bestek bertso ederrik egin dute sagardoari buruz.

Gure Folkloreko sagar-dantza bera ere oso aspaldikoa da.

Gai honi buruz, teknika partetik, sagasti eta sagardogintza gaiez, S. Agirre Miramón, Muzkiz dorreko kondeak, idatzi zuen lan eder bat, Gipuzkoako Diputazioak 1918an egin zuen sagarrari buruzko album bat,

Igartu-bengo baserria (Ezkioga).

eta sagardoaren estudio zehatz bat eskaini zigun 1953an Felix Mokoroak "Munibe" aldizkariaren Vgarren tomoan.

Argi agertzen da sagastien berriak historia idatziaren hasieran lausoturik galtzen zaizkigula, eta haruntzagoko zerbait jakin nahi badugu beste jokabide batzuek baliatu beharra dugula. Esate baterako, P. Areso sedimentologoa lehen aldiz ari zaigu gure harpeen azternategietan lore-hautsak biltzen eta analisatzen, eta hemendik lortu genezake gure herriko sagastien aintzinasuna ezagutzea.

La manzana y la sidra son productos antiquísimos en Guipúzcoa y Vizcaya. Sobre su origen existen diversas versiones. Puede ser importado por los romanos o los árabes, pero la existencia de manzanos en estado

OHARRA: Gai hontaz beste lan zehatzago bat argitaratu nuen *Egan* aldizkarian. Ikus, "Sagarra eta Sagardoa Euskal Herrian", *Egan*, 1-6, 1975, 39/42 orrialdeetan.

silvestre no descarta la posibilidad de haber sido cultivado por los indígenas desde la antigüedad. Recientemente P. Areso ha comenzado a aplicar la sedimentología en los yacimientos prehistóricos del país, que consiste en recoger y analizar el polen depositado para conocer la foresta y por deducción clima y frutos alimenticios. Tal vez por este procedimiento se logre descubrir la datación del manzano en el país; pues los documentos escritos nos remontan a los albores de nuestra historia pero nada sabemos más allá.

Los apellidos basados en sustantivos del lugar nos muestran la difusión de los manzanales en el siglo XIV, y los documentos escritos se remontan al siglo XI. La literatura eúskara de los siglos XV y XVII, en sus cantares, nos muestra el valor nutritivo de la manzana, y en el Fuero viejo de Vizcaya, aprobado en 1452, que a su vez se basaba en el derecho oral, hallaremos legislaciones de la sidra y de los manzanales. Como más tarde en el Fuero de Guipúzcoa.

Algunos autores opinan, Labayru para el caso, que los normandos llevaron el manzano del país vasco y que de allí se extendió a Bretaña.

Aspectos técnicos del cultivo de este fruto han tratado Severo de Aguirre Miramón y la Excma. Diputación de Guipúzcoa en un álbum publicado en 1918. Y un interesante estudio de la sidra aportó Félix Mocoroa en "Munibe", tomo V, de 1953.

1975-I-27.